

94(47) (47.2)
1-90

ІСТОРІЯ КРИВОРІЖЖЯ

СУЧАСНИЙ
ПОГЛЯД
НА ІСТОРИЧНІ
ПЕРІОДИ,
ПОСТАТІ
ТА КРАЄЗНАВЧІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ I. ІСТОРІЯ КРИВОРІЖЖЯ:	
КРАЄЗНАВЧИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
О.О. Мельник. Археологічна хронологія Криворіжжя.....	11
А.А.Матрос. Археологічні дослідження на Криворіжжі, 1969 рік.....	18
А.В. Тарасов, А.А. Матрос. Криворіжжя в добу Київської Русі X-XIII ст.	20
А.М. Дядюк, А.А. Матрос. Історія Криворіжжя у козацьку добу, XV-XVIII ст.	24
Ю.А. Мицик. Криворіжжя в XVI - XVIII ст.	32
А.А. Матрос. З історії краєзнавчих досліджень Криворіжжя XVI- XIX ст.	38
В.О. Комаров. Розвиток освіти на Криворіжжі у другій половині XIX - першій половині XX ст.	54
В.О. Комаров, А.А. Матрос, О.Б. Брижатенко. Криворіжжя в 1917-1920 роках	61
А.А. Матрос. Соціально-економічний розвиток Криворіжжя середини 60-х років - першої половини 80-х років XX ст.	77
РОЗДІЛ II. НАУКОВО-ПОШУКОВА, МЕТОДИЧНА РОБОТА З ПИТАНЬ КРАЄЗНАВСТВА, ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА КРАЄЗНАВЧИХ МАТЕРІАЛАХ	
В.К. Буряк. Самостійна робота учнів з книгою при краєзнавчому дослідженні	91
С.В. Маркіна, Т.В. Неговора. Степові шляхи української історії.....	95
С.В. Маркіна, С.В. Канівець. Экологическое воспитание учащихся.....	98
О.І. Величко. Терни ХХІ ст. (Технологія написання проекту).....	101
Л.В. Шкурпат. Краєзнавчий принцип - один з головних принципів виховання гімназистів.....	104
В.М. Топольницька. Музей «Берегиня» - душа гімназії № 127.....	108
О.В. Гринюк, Г.В.Кацевич, Л.С.Конова. Іконописці нашого краю.....	111
Л.В. Передерій, Є.О.Патріман. Ціна перемоги. Книга пам'яті селища Окунівки Жовтисевого району м.Кривого Рогу.....	121
РОЗДІЛ III. ПЕРСОНАЛІЇ	133
Г.Д. Гусейнов. Отруйне перо Вадима Дорошенка	135
А.А. Матрос. Павас Феденко - видатний громадський, політичний та культурний діяч Придніпров'я.....	138

КРИВОРІЖЖЯ в 1917 - 1920 роках

Російська імперія на початку 1917 року перебувала на межі краху. 23 лютого 1917 р. в результаті перебоїв з постачанням хліба почалися заворушення у Петрограді, які переросли у соціальний вибух і призвели до кризи монархії. 27 лютого 1917 р. в Росії перемогла Лютнева демократична революція. Цар зрікся престолу.

Події в центрі Росії були підтримані солідарними акціями мешканців багатьох населених пунктів України. На Криворіжжі робітники, селяни і солдати військового гарнізону вітали повалення царського уряду. В містечку, на залізничних станціях, на рудниках проходили мітинги і демонстрації на підтримку Лютневої революції. Організовані робітники ліквідували управління Криворізького поліцмейстера, роззброїли поліцію й жандармів, ліквідували царський суд та інші органи старої влади. В першій половині березня в Кривому Розі було обрано Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів, де переважали есери, меншовики, представники українських національно-демократичних партій. Водночас були сформовані місцеві органи Тимчасового уряду, а саме: Верхньодніпровський та Херсонський повітові комісаріати.

У березні 1917 р. в місті було створено Громадський комітет захисту революції, який визнавав владу Тимчасового уряду. Заявили про себе ініціативні прихильники національного громадсько-політичного центру. Таким чином, у березні на Криворіжжі фактично розгорнули роботу представники трьох політичних сил. Члени партії більшовиків, очолювані В.Приймаком, А.Канапишевим, В.Чередвиченком та іншими, вийшли

з підпілля. Більшовицькі осередки розгорнули активну політичну агітацію, організували масові акції протесту проти рішення Тимчасового уряду. Один із перших багатолюдних мітингів більшовиків відбувся на руднику «Дубова балка» 30 березня 1917 р. Під час цього мітингу до партії вступили 120 робітників; у жодні став більшовиком С.Тинок. Дубовобалківська організація РСДРП (б) першою відновила свою організаційну діяльність. «Вона стала центром згуртування більшовицьких сил Криворіжжя, встановила зв'язок з робітниками більшості рудників басейну» (2.42).

Згодом виходять з підпілля і відновлюють діяльність більшовицькі організації на станціях Довгинцеве та Інгалець, на Шмаковському та інших рудниках, на Гданцівському чавуноливарному заводі. «Дальше організаційне та політичне зміцнення більшовицької організації Криворіжжя проходило під керівництвом Катеринославського комітету РСДРП (б). Був встановлений також зв'язок з ЦК партії. У Кривому Розі систематично одержували газету «Правда» та «Звезда» (2.43).

В 1917 р. вперше в історії Криворіжжя легально бурхливо відсвяткували Перше травня: відбулися мітинги на рудниках і в центрі. На просторій Базарній площі на мітинг зібралось до 10 тисяч робітників, селян та солдат. Саме тут виявилися розбіжності у позиціях політичних партій, котрі діяли у місті. Найгострішими були вони між більшовиками, меншовиками й есерами. Меншовики та есери виступили на підтримку Тимчасового уряду і, таким чином, за обмеження радикальних змін в країні. Більшовики висунули гасло «Ніякої підтримки Тимчасовому урядові», закликали населення до революційних кроків.

Наприкінці квітня 1917 р. на Криворіжжі стало відомо про ноту міністра закордонних справ Тимчасового уряду Мілюкова до держав Антанти з обіцянками продовжити Першу світову війну до переможного кінця. Це викликало стихійні мітинги на багатьох рудниках, які більшовики сприйняли за реальну можливість мирного розвитку революції за їх програмою. Політичні партії розгорнули боротьбу за вплив на різні верстви населення.

За підтримку службовців, робітників і селян Криворіжжя боролися більшовики з соціал-демократами та ліберальними консерваторами. Безкомпромісно змагалися політичні партії за вплив на 22 профспілки, які налічували до 12 тис. робітників та службовців і були об'єднані районним профбюро.

Навесні та влітку 1917 р. під керівництвом профспілок на Криворіжжі пройшли страйки. Робітники вимагали запровадження 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, боролися проти скорочення виробництва, локаутів та безробіття. Осередки консервативних партій, «місцева буржуазія, тісно пов'язана з іноземним капіталом, чинила шалений опір робітничому рухові. Активізувалась місцева контрреволюція, яка спиралася на значні військові сили Тимчасового уряду: в басейні знаходились полк оренбурзьких козаків, піхотний полк та інші частини. Під виглядом «охорони військовополонених» на Криворіжжі були розселені козацькі команди. В зв'язку з цим більшовики приступили до організації власних військових сил. Навесні 1917 р. на рудниках басейну почали створювати робітничі дружини, пізніше перетворені у загони Червоної гвардії» (2.43).

У квітні-червні 1917 року національно-демократичні громадські, політичні організації підтримали заходи Центральної Ради по здійсненню аграрної реформи в Україні. Вони ініціювали створення земських управ у сільській місцевості для забезпечення організованого, зваженого поділу поміщицьких, церковних, царських землеволодінь між тими, хто міг успішно господарювати. На Катеринославщині, Криворіжжі до цієї роботи прилучився І.Мазепа, П.Феденко, інші керівники, активісти губернської організації УСДРП. Одночасно вони турбувалися про зростання чисельності загонів «вільного козацтва» за рахунок переважно селянства та частково робітників, службовців, інтелігенції.

Аналіз політичних подій, економічного становища, проведений лідерами більшовиків, давав їм підставу вимагати передачі влади Радам. Тут більшовики розраховували на підтримку робітничого руху. В середині червня йшла підготовка до демонстрації, яка мала відбутися у дні роботи I Загальноросійсь-

кого з'їзду Рад. Однак міська Рада, в якій переважали меншовики та есери, була проти демонстрації. «Гірничопромисловці вимагали від Тимчасового уряду введення додаткових козачих загонів у Кривий Ріг, Вечірній Кут, Широке для використання їх проти робітничого руху. Вони свідомо ускладнювали також і продовольче становище, вимагали розпуску загонів Червоної гвардії. Посилилось цькування більшовиків. Міська більшовицька організація змушена була перейти на напівлегальне становище (2.44).

Після подій 3-4 липня 1917 року в Петрограді по всій Україні активізували роботу соціал-демократичні національні партії, їх місцеві осередки. Як зазначав В. Винниченко, «...розбуджене національне чуття стало кристалізуватись і формуватись у виразні домагання» (10, 101). В басейні з'явилися осередки національних соціал-демократичних партій. Їх члени вели організаторську та агітаційну роботу. Орієнтувалися на документи Центральної Ради у відстоюванні соціальних, економічних та політичних інтересів міського та сільського населення. Під впливом роботи національних політичних організацій влітку 1917 року в Кривому Розі формувалися загони «вільних козаків», які поступово увійшли до складу військ, керованих С. Петлюрою - Генеральним секретарем військових справ в уряді Української Народної Республіки.

Існування в Кривому Розі більшовицьких і національних соціал-демократичних організацій призвело до конфліктів між червоногвардійськими загонами та угрупованнями вільних козаків. В умовах відкритого протистояння «у липні 1917 р. відбулися перевибори до Криворізької Ради робітничих, селянських та солдатських депутатів. До місцевої Ради пройшли меншовики, есери, націоналісти. З 580 депутатів тільки 8 були більшовиками» (2. 44-46).

У серпні 1917 р. в центрі країни стався корніловський заколот, який викликав на Криворіжжі, як і всюди, гнівне обурення робітників та селян. Вони рішуче виступили проти місцевих прихильників корніловщини, заарештували їх, чим повністю зірвали спроби антиреволюційних акцій у місті. Боротьба проти кор-

ніловщини сприяла значному підвищенню свідомості та згуртованості робітників, які вимагали встановлення влади Рад, що контролювалися більшовицькою партією. Під цим гаслом у вересні 1917 р. у Довгинцевому більшовики провели чи не найбільшу на той час у Кривому Розі демонстрацію. Посилення впливу більшовиків у масах призвело до того, що ціла низка профспілок на заводах та рудниках опинилася під їхнім впливом. Наприкінці вересня і на початку жовтня на рудниках Олександрівському, Інгулецькому, Дубовобалківському та інших пройшли загальні збори робітників, на яких були прийняті резолюції про передачу більшовикам влади у Радах.

В той час, як більшовицькі осередки міста зосередили увагу виключно на організаційних, пропагандистських акціях, активісти української соціал-демократії вирішували невідкладні питання економічного, культурного життя українського народу. Зокрема організатором першої національної гімназії на Криворіжжі виступив у Веселих Тернах соціал-демократ П.Феденко. В цій важливій суспільній справі йому надав наукову та методичну підтримку проф. В.Боришкевич з Катеринослава, місцеві мешканці В.Скляр, В.Чирва. У відкритій 1 вересня 1917 року гімназії учні вивчали українську мову й літературу, латину, історію, культуру України та країн світу.

Подібні події у Кривому Розі в 1917 році, на жаль, були поодинокими. Загальну увагу більшості мешканців міста привертала організаційно-агітаційна діяльність політичних партій. За спогадами старих більшовиків, у місті в ті часи діяло до 20 організацій та груп РСДРП (б). Більшовицькі осередки північної групи рудників об'єдналися у Вечірньокутську організацію, яка нараховувала майже 700 членів, очолюваних С.Тинком. У південній частині Криворіжжя (Довгинцеве, Інгулець, рудники Донецький, Тарапаківський та інші) сформувалася Криворізька районна організація, головою якої став П.Сиволап; організація налічувала 300 членів. Восени 1917 року, особливо після серпневого невдалого виступу консервативних сил Росії під керівництвом генерала Корнілова, були створені нові загони Червоної гвардії.

Ряди криворізьких більшовиків напередодні Жовтневої революції палічували близько 1000 чоловік. За таких процесів, звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді на Криворіжжі вітали цілою низкою мітингів та демонстрацій під більшовицькими гаслами.

Загальний настрій робітників Кривого Рогу відобразила резолюція шахтарів Олександрівського рудника, в якій вказувалося, що робітники цілком і повністю підтримують Петроградське повстання. Ця резолюція була надрукована 10.11.1917 р. на сторінках газети «Звезда». Гірники, металісти і залізничники вимагали від Ради депутатів взяти владу до своїх рук, усунути від влади чиновників адміністрації Тимчасового уряду. Криворізька Рада, керована меншовиками та есерами, ігнорувала вимоги робітників. Більше того, 28 жовтня 1917 року на засіданні місцевої Ради було заявлено про підтримку рішення Центральної Ради зібрати Українські установчі збори. Представники соціал-демократичних та національно-демократичних партій у Криворізькій Раді засудили жовтневі дії більшовицьких сил в Петрограді, а 18 листопада вони зірвали засідання Ради, щоб не допустити посилення позицій більшовиків. Обурені поведінкою більшості в Радах більшовики, підтримані робітниками, вимагали переобрання місцевих Рад.

У листопаді 1917 року відбулися нові вибори до Криворізької ради, які засвідчували посилення позицій більшовиків. Але й на цей раз блок українських демократів, есерів і меншовиків зберіг кількісну перевагу в Раді. Ще більше загострилося протистояння між більшовиками і представниками соціал-демократичних і національно-демократичних партій. Зокрема під час обрання президії Криворізької Ради за списком більшовиків. Керівні органи Ради були обрані в кінці місяця. При виборах виконавчого комітету більшовики одержали 10 із 28 місць; С. Тинок був обраний заступником голови Ради. Все це свідчить про зростання ролі більшовиків у місцевій Раді і про надзвичайно складну обстановку в ній після виборів» (2.52).

Більшовики Криворіжжя рішуче вимагали встановлення влади підконтрольних їм Рад в Україні, підтримували рішення ЦВК

та РНК Росії, і вважали необхідним скликати загальноукраїнський з'їзд Рад, на який від Криворізької Ради до Києва виїхало 2 більшовики. Коли ж стало відомо, що Центральна Рада має більше представництво на з'їзді, депутати-більшовики виїхали до Харкова. Тут відбулися засідання I Всеукраїнського з'їзду Рад з 11 по 12 грудня 1917 року. Делегати вітали збройний виступ у Петрограді, перехід влади в центрі Росії до Рад, контрольованих більшовиками, проголосили Україну народною республікою, сформували Радянський уряд: із 41 члена 35 були більшовиками.

Наприкінці 1917 року політичне становище на Криворіжжі вкрай загострилося: після I Всеукраїнського з'їзду Рад (грудень 1917 р., Харків) депутати Криворізької ради остаточно розподілилися на політичні блоки. Один очолювали більшовики, інший - соціал-демократичні, національні партії. Саме ці партії склали більшість голосів у Криворізькій раді. Вони прийняли рішення про визнання влади Центральної Ради, про незаконний характер харківського радянського уряду, формували нові загони «вільних козаків». Більшовики теж активно діяли: проводили озброєння, навчання нових загонів Червоної гвардії, які сформували насамперед на рудниках, де більшовики користувалися підтримкою значної більшості робітників. А в містечку переважав вплив меншовиків, есерів, національних соціал-демократичних партій.

Загони Червоної гвардії поповнювалися революційними робітниками та прибулими з фронту солдатами. Зброя для загонів червоногвардійців частково надходила від солдатів і козаків Криворізького гарнізону. В селах Ігулець та Веселі Терни червоногвардійці захопили гвинтівки, які Центральна Рада надіслала гайдамацьким куреням. В місті назрівала збройна сутичка. Більшовики створили ревком і розробили план повстання у Кривому Розі, яке спочатку мало охопити рудники, а потім червоногвардійські загони повинні були рушити на містечко, щоб роззброїти всі гайдамацькі курені. Успіху цієї операції сприяли події в Катеринославі, де 29 грудня 1917 року радянські війська на чолі із В. Антоновим-Овсієнком отримали перемогу над збройними силами Центральної Ради. Події в Катеринославі

були реакцією Раднаркому Росії на відмову Центральної Ради виконати ультимативні вимоги від 5 грудня 1917 року: тепер більшовики мали намір силою навести революційний порядок в регіоні. Радянські війська із Катеринослава стрімко просувалися на Кривий Ріг. Зростали можливості для близької перемоги більшовицьких сил на Криворіжжі.

У січневому числі «Віснику Української народної республіки» зазначено, що «...9 январа 1918 г. произошло вооруженное восстание рабочих и солдат местечка и рудников Криворожского бассейна... В ходе восстания отряды красногвардейцев местечка, Гданцевского завода, Дубовой Балки, Донецкого рудника разоружили курени «вольных казаков», разогнали местные органы Центральной Рады, распустили соглашательско-оборонческий Совет рабочих, солдатских и крестьянских депутатов, заняли его помещения. Власть в местечке и бассейне перешла в руки Военно-революционного штаба (ревкома)» (3.5).

Після завоювання влади відбулися перевибори Криворізької ради. Цього разу перемогли більшовики. Головою виконкому Ради було обрано фронтовика, більшовика П. Геруцького. У навколишніх волостях Верхньодніпровського, Олександрівського та Херсонського повітів встановлювалася влада Рад. Були ліквідовані волосні управління, які створив уряд О. Керенського. Знищувалися земські управи, створені за ініціативи Центральної Ради; владувати на селах стали комісари, загони червоноармійців, до них прилучалися батраки, селяни, які готові були конфіскувати у заможних односельців майно, земельні наділи, садиби.

Для підтримання порядку і боротьби з контрреволюцією були створені робітничо-селянська міліція, народний суд та ревтрибунал. У складі містечкової Ради діяли відділи народної освіти, продовольчий, господарський, фінансовий, комунальний та інші; було запроваджено робітничий контроль на виробництві. Всі заклади та відділення банків, Гданцівський завод і частина рудників були націоналізовані. Для вилучення продуктів у селян радянська влада у місті і у волості використала продовольчі заго-ни. Це дещо виправило становище із забезпеченням харчами криворіжців. Частину хліба відправили до голодуючих районів Росії.

Мирне життя було перерване громадянською війною. У січні-лютому 1918 р. збройні сили Радянської Росії та прихильні до неї політичні і військові угруповання України активізувалися на території робітничого Донбасу. Тут концентрувалися революційні сили не лише з Харкова та Катеринослава, але й з Белгорода, Брянська, Курська, Петрограда. Бойові дії вели у трьох напрямках. Головний удар наносили з Горлівки на Таганрог; другий удар - з Луганська на Новочеркаськ; третій - на Міллерове. Показово, що всіма трьома групами військ командували колишні царські офіцери: В. Сіверс, Ю. Саблін, Г. Петров, які перейшли на бік радянської влади.

В цей час у Харкові на 4-му обласному з'їзді Рад робітничих депутатів проводили голосування за створення Донецько-Криворізької радянської республіки. Ініціаторами цього проекту були Ф.Сергеев (Артем), В.Межлаук, С.Васильченко та ін. Необхідність поспішного утворення цієї республіки пояснюється так. У той час у Києві відновлювалася влада Центральної Ради за допомогою німецько-австрійських військ. За такої політичної ситуації особливе значення радянський центр надавав Донбасу і Кривбасу. Тому, аби зберегти найбільш розвинений промисловий район від австро-німецької окупації, було вирішено створити Донецько-Криворізьку республіку.

Отже, вживаючи такі заходи, більшовики бажали залишити на Україні бодай один острівець своєї присутності, щоб потім використати його як плацдарм для відновлення радянського устрою в Україні. Але це був не кращий вихід із становища. Ще раніше, коли частина членів Донецько-Криворізького комітету РСДРП(б) обговорювала це питання з надзвичайним комісаром України Г.Орджонікідзе, було запропоновано Артему та іншим членам комітету відмовитися від штучного відриву Донецько-Криворізького басейну від України. Не схвалював рішення про відрив басейну і В.Ленін. Про це свідчить його лист до Г.Орджонікідзе, в якому зокрема зазначено: «Донецька республіка однаково буде включена в Україну, і німці її завойовуватимуть. Зважаючи на це, цілком безглуздо з боку Донецької республіки відмовлятися від єдиного з рештою України фронту оборони...» (1.96)

В історичній літературі останніх років зазначається, що більшовик С. Васильченко доповів делегатам IV обласного з'їзду Рад депутатів Донецько-Криворізького басейну про схвалення В.Леніним ідеї створення Донецько-Криворізької республіки. Серед делегатів IV обласного з'їзду проти автономного становища вугільно-залізрудного басейну був М.Скрипник, який вважав, що цей крок підриває радянську владу в Україні. Але його не підтримали: за автономні органи державно-політичного і господарського управління в Донбасі та Кривбасі проголосувало 50 депутатів при 24-х голосах проти.

14 лютого 1918 р. була створена Рада народних комісарів Донецько-Криворізької республіки у складі: Ф. Сергєєва (Артема), С. Васильченка, В. Межлаука, М. Рухимовича. Республіка існувала недовго. Насувалася австро-німецька армія. Тому вже 27 лютого було створено штаб по боротьбі з новою воєнною загрозою. Почалося формування Червоної армії Донецько-Криворізької республіки. Сформовані частини негайно відправлялися на австро-німецький фронт. Незабаром радянські керівники автономії переконалися в тому, що штучне відокремлення промислово розвинених районів від України завдало великої шкоди єдиному фронту боротьби більшовицьких сил із внутрішньою контрреволюцією, з окупаційною армією.

На II Всеукраїнському з'їзді Рад, який проходив у середині березня 1918 р. у Катеринославі, було схвалено рішення про злиття Донецько-Криворізької республіки з іншими областями України. Об'єднувалися також і збройні сили, головнокомандуючим яких був призначений В. Антонов-Овсієнко; інші керівники Донецько-Криворізької республіки продовжували боротьбу на фронтах громадянської війни.

Зростаюча загроза з боку австро-німецької армії змусила Криворізьку Раду прискорити процес зміцнення загонів Червоної гвардії. Більшість їх була зведена у Криворізький революційний полк під керівництвом Р.Зорте. Полк нараховував 1226 бійців при 12 гарматах та 30 кулеметах. Він вступив у бойові дії наприкінці березня в районі П'ятихаток, Долинської, Вечірнього Кута, ст. Довгинцеве. Тим часом з Криворізького басейну про-

водилась евакуація виробничого обладнання та інших матеріальних цінностей. Значна кількість більшовиків пішла на фронт. Лише частина залишилася для підпільної роботи у басейні.

29 березня Криворізький полк та інші загони Червоної армії залишили Кривбас, відступивши у напрямку Нікополя - Олександрівська, і брали участь в боях з австро-німецькою армією та білокозаками під Олександрівськом, Лихою, Білою Калитвою. Криворізький революційний полк з великими втратами просувався на південь Росії. До Царицина дійшло лише 200 бійців, які влилися у царицинську групу радянських військ та брали участь в обороні цього міста. Інші загони з Криворіжжя пробивалися через Крим, Ростов, Північний Кавказ, де і з'єдналися з 11-ю армією. Залізничники евакуювалися з Криворіжжя в Москву і Поволжя. При всій складності ситуації вони вивозили з собою і рухомий склад: паровози, вагони.

Австро-німецькі війська встановили на території Криворіжжя, як і всюди на зайнятих територіях, жорсткий окупаційний режим, який протримався з 29 березня до початку листопада 1918 року. Очевидно, керуючись угодою з Центральною Радою про військову допомогу уряду УНР, окупанти вивозили до Німеччини ешелони з залізною рудою, іншою промисловою сировиною та продовольством. Неорганізований опір робітників і селян окупаційному режимові долався за допомогою репресій, масових катувань та розстрілів. У травні 1918 року карателі захопили групу підпільників: В.Чердніченка, І.Калиниченка, Ю.Умнікову, С.Харитонову, П.Цину і розстріляли їх поблизу села Катеринівки, заборонивши їх ховати. Лише на п'ятий день потайки розстріляних поховали. У цей час була виявлена, заарештована і знищена підпільна група на Ростовському руднику. Репресії, розстріли австро-німецькі окупанти чинили по всій території Криворіжжя, Катеринославщини. «16 червня Криворізьким австрійським загonom в селі Лозуватці було розстріляно 10 чоловік і 9 місцевих селян висічено за участь у грабунках і належність до більшовицького руху» (5.41).

Жорстокі реперсії не перешкождали боротьбі мешканців Кривого Рогу проти окупантів. Гірники відмовлялися працювати. Саме тому окупаційна влада не змогла налагодити видобуток руди в басейні. У червні-серпні залізничники Криворіжжя взяли активну участь у загальноукраїнському страйку залізничників. Розгорталися повстанський рух та партизанська війна.

У першій половині 1918 року в Україні стали діяти декілька десятків повстанських і партизанських загонів різної чисельності, очолювані отаманами, комісарами, командирами. Їх збройна боротьба часто поєднувалася з діями загонів Радянської армії чи із збройними силами гетьманської Української держави. Найбільш значними керівниками повстанського руху були Махно та Григор'єв. У першого - збройні сили нараховували більше 40 тис. бійців, у другого - 20 тис. чоловік. Тому в деяких випадках їх дії були вирішальними у боротьбі за владу на Півдні України.

До місцевих форм опору австро-німецьким окупаційним збройними силам належало зміцнення впливу більшовиків на криворіжців через відновлення своєї організації, яка діяла під прикриттям профспілки «Горнотруд». Вона була єдиною організацією, яка тоді існувала легально і відкрито закликала до акції непокорі. На рудниках басейну як загони самооборони діяли робітничі дружини. Звістка про перемогу революції в Німеччині у листопаді 1918 року та повалення гетьманського уряду в Україні стала поштовхом до збройного повстання на Криворіжжі. 15 листопада організовані гірники роззброїли на всіх рудниках і залізничних станціях гетьманські загони і відновили радянську владу на Криворіжжі (1.89 - 91).

Однак повсталі не змогли утримати владу в своїх руках. У грудні 1918 р. Криворізький басейн зайняли війська Директорії. Боротьба із загонами петлюрівської армії відбувалася до початку лютого 1919 року. 10 лютого 1919 року Криворізький ревком, який до цього був у підпіллі, оголосив про відновлення на Криворіжжі радянської влади. Місцеві партизанські загони разом з частинами 2-ї Української радянської дивізії до 18 лютого повністю звільнили територію басейну та навколишні повіти від

Київ був відрізаний, червоноармійці вирішили відходити через Херсон та Миколаїв у район Одеси. Там вони влилися у Піденну групу радянських військ під керівництвом Й. Якіра. 9 серпня денікінці захопили Кривий Ріг. Місцеве населення розгорнуло партизанську та повстанську боротьбу проти білогвардійців. Восени вона поширилась і набула масового характеру. Бої між партизанами, повстанцями та денікінцями були настільки жорстокими, що місто декілька разів переходило з рук в руки.

Наприкінці жовтня 1919 року партизансько-повстанські сили вибили денікінців з Кривого Рогу і на деякий час закріпилися в місті, однак 20 грудня денікінці знову захопили Кривий Ріг. На станції Довгинцеве вони взяли в полон приблизно 100 бійців, яких розстріляли й порубали шаблями у станційному селищі. 17 січня 1920 року в місто вступили частини 45-ї стрілецької дивізії під командуванням Й. Якіра. Багато криворіжців у цей час вступили до стрілецької дивізії і до кавалерійської бригади Г. Котовського, що формувалися в селі Лозуватці.

Встановлення контролю над містом з боку радянських військ було використано для відновлення місцевих органів управління, для поновлення роботи гірничовидобувних підприємств, сільських і кустарних господарств. Адміністративна, економічна діяльність органів радянської влади в місті проходила в несприятливій політичній і соціальній ситуації. За даними губкому КП(б)У навесні 1920 року: «В Криворожском уезде 34 волости. Отдел работы в деревне существует с 1 апреля... Отношение крестьян к Советской власти сочувственное. К партии - неопределенное, к советским хозяйствам - отрицательное, чувствуется в деревнях незначительная петлюровская агитация» (5.257).

Політичне становище у місті дестабілізували дії антирадянських напівлегальних політичних і військових утворень. На південному заході повіту хазяйнувала банда Чирви. Вся Софіївська волость і частина Верхньодніпровського повіту контролювалися «повстанською» армією Федорченка. Від села Веселі Терни до центру розповсюджувався вплив загону Мелешка. На хуторах навколо Ігульця діяло угруповання Мазія. На захід від

нього - «повстанський» загін під керівництвом братів Клепачів. На руднику «Дубова Балка» - військові угруповання Чорного Ворона. У самому місті мали значний вплив численні групи карних злочинців. В «малині» на Карнаватці ховалися молодчики із загону Шаповала, кістяк якої становили 30 карних злочинців, які називали себе не інакше, як «сини ображених батьків» (8, 3).

Таким чином, на початку 20-х років на Криворіжжі діяли збройні формування, які мали відкрито антирадянський характер. Здебільшого ці формування відстоювали ідею самостійності України. «Криворізький район щодо повстанського руху вважався першим у губернії. Саме в цьому повіті заснуються дві окремі організації. Перша з-поміж них під керівництвом Клепача-Скляра заснувала повстанком, до складу якого входили в основному боротьбисти. Проте з перших днів свого існування вона залишалася пасивною. Друга ж організація під керівництвом Пестушка-Степового (Блакитного) одразу ж виявила себе досить активною, являючи велику реальну і дієздатну силу. Організацію Клепача невдовзі розкрив Катеринославський губчека. Щодо армії Степового, то вона нараховувала до 20 тис. чоловік. Хоча гаслом Степового була «Самостійна Україна!», до штабу, якщо вірити чекістським донесенням, входили люди різного політичного забарвлення» (7-155). Всі ці повстанські організації та збройні формування протистояли радянським військам, відкидали політичні та економічні гасла радянської влади.

Влітку 1920 року врангелівський фронт підійшов майже до південних кордонів Криворіжжя. У басейні був оголошений воєнний стан. У місті розташувалися тилові частини та госпіталі 2-ї кінної армії. Однак, захопити місто Врангелю не вдалося. З його розгромом радянська влада закріпилася в місті в усіх сферах життя.

Загалом зазначені політичні та воєнні події, що відбувалися на Криворіжжі у 1917-1920 рр., свідчать про велику напруженість і надзвичайну складність суспільних процесів у нашому краї. Відомі сьогодні дослідникам факти, події, процеси з історії Криворіжжя допомагають у визначенні нових напрямків подальшої

науково-пошукової узагальнюючої роботи. Лише вона дозволить повніше, точніше уявити історичну панораму нашого краю в 1917-1920 роках. Зокрема розшукати правдивий історичний матеріал про події, які сталися під час існування на Криворіжжі радянської влади з 22 січня по 29 березня 1918 року, військової австро-німецької адміністрації - з 30 березня по 15 листопада 1918 року, Директорії - з грудня 1918-го по лютий 1919 року радянської влади - з лютого по травень 1919 року, військ Григор'єва - у травні 1919 року, радянської влади - кінець травня - червень 1919 року, військ А.Денікіна - з 9 червня 1919-го по 17 січня 1920 року, радянської влади - із 17 січня 1920 року (11).

ПРИМІТКИ

1. Комаров В.О. Історія Криворіжжя: Навч. посібн. - Дп-ськ: Січ, 1992.
2. Варганок П., Дольчук А. Рудна скарбниця Півдня. - Дп-ськ.: Промінь, 1966.
3. Болтенко Ю.І. Громадянину міста Кривого Рогу. - Дп-ськ: Облполіграфвидав. - 1990.
4. Пахомов А. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов. - Дп-ск: Обл. изд-во, 1958.
5. Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918 - 1920 гг.): Документы и материалы. - Дп-ск.: Промінь, 1968.
6. Кривому Рогу - 200: Соціально-економічний нарис. - Дп-ськ.: Промінь, 1975.
7. Чабан М. Коли дунуть нас, шомполами б'ють... Дещо з історії українського повстанського руху на Криворіжжі // Кур'єр Кривбасу. - 1997. - № 3. - С. 112-121.
8. Пісна Н., Логвинов О. Кінець банди Шаповала // Червоний гірник. - 1990. - 4 грудня. - 1991. - 24 січня.
9. Криворіжсталь 1934 - 1984 // Червоний гірник. - 1984. - 25 липня.
10. Вишніченко В. Відродження нації: У 3 т. - Відень: Політвидав України, 1991. - Т.1.
11. Червоний гірник. - 1994. - 30 серпня.
12. Яланський В., Верьовка Л. Нестор і Галина: Розповідають фотокартки. - К. - Гуляйполе, 1999.